

Het wij/zij voorbij
Interview met Ergün Erkoçu en Cihan Buğdacı

door Mieke Dings

Het werken aan dit boek is een continue discussie geweest. Ergün Erkoçu en Cihan Buğdacı hebben hun koers nogal eens gewijzigd. Van een boek waarin ze zelf de ontwikkeling van de moskee tot aan de poldermoskee wilden schetsen, transformeerde het tot een boek met verschillende essays en vervolgens tot het product dat het nu is: een palet van informatie, projecten en zienswijzen die de discussie over de moskee in Nederland nuanceren. Het proces kenmerkt hun werkwijze: ‘We zijn sprekers en scherpen al pratende onze gedachten aan. We zijn geneigd om alle posities te horen en in twijfel te trekken. Pas als we denken het overzicht te hebben, nemen we zelf positie in.’

Vandaar de keuze voor een hoeveelheid verdiepende en prikkelende teksten die allemaal op een andere manier de discussie over de moskee in een nieuwe context belichten, met daartussen gespreksfragmenten van Erkoçu en Buğdacı onderling. Beiden: ‘Buiten de wereld van de architectuur en projectontwikkeling zijn we generalisten die van alles een beetje weten, maar de vraagstukken wel graag van meerdere kanten en vanuit verschillende disciplines belichten. Met dit boek bieden we specialisten een podium, zonder de discussie te veel één kant op te sturen. We willen zo veel mogelijk geluiden over de moskee laten horen om de lezer stof tot nadenken geven. Eigenlijk presenteren we een debat met onszelf als debatleiders of participanten tussendoor, waarbij we hopen dat de toehoorder na het laatste woord zijn eigen mening vormt. Want het debat is nooit afgelopen.’

Waarom een boek over de moskee?

Erkoçu (EE): ‘Het had ook een kerk kunnen zijn, of een begraafplaats. Wat we willen, is het vraagstuk van culturele identiteit en identiteitsvorming van nieuwe Nederlanders vanuit verschillende invalshoeken bespreken. De moskee is dan een interessant onderwerp van studie, omdat dit gebouw enerzijds erg tot de verbeelding spreekt –

denk aan hoe de exotische vormentiaal ook terugkomt in de westerse architectuur, zoals in de Nederlandse Efteling – en omdat het anderzijds sterk politiek beladen is. Het is een onderwerp dat aan zo veel aspecten raakt: een sociaal-maatschappelijke discussie, een discussie over vormentiaal, enzovoorts. Een discussie over de moskee gaat al heel snel over wij tegenover zij en dus over identiteit. Maar wie zijn wij en wie zijn zij? Wie of wat vertegenwoordigt de moskee?’

Nou?

Buğdaci (CB): ‘Op dit moment vertegenwoordigt de moskee alleen de moslims die er gebruik van maken. Dat is maar een beperkte groep. Ondertussen hangen mensen zo veel op aan die moskee. Ze zijn er soms echt bang voor. En dat terwijl de moskee in essentie helemaal niet angstaanjagend is, eerder een onschuldig geloofsgebouw. Maar het zijn de connotaties die mensen erbij hebben die tot angst en onbegrip leiden. Wij dwingen ons dan om kritisch naar de standpunten van de angsthazen en de moskeegangers te kijken en proberen dan als mediator beide partijen dichter bij elkaar te brengen. Dat proberen we ook met dit boek te doen. Daarom bieden we niet alleen feitelijke informatie, waar in de oppervlakkige discussie meestal aan voorbij wordt gegaan, maar laten we ook zo veel mogelijk standpunten voorbijkomen, om de lezer vervolgens tot eigen denken aan te zetten. De samenleving blijkt complexer in elkaar te zitten dan mensen op het eerste gezicht denken. Omdat de polarisatie geen ruimte laat voor overgangen die er wel degelijk zijn. Zo zijn er veel jonge moslims die de traditionele moskee, waar iedereen steeds tegen in het verweer komt, ook allang hebben afgeschreven. Hun geluid gaat echter ten onder in de huidige wij-versus-zij-discussie. In het beter luisteren naar het moskeebeeld van die groep jonge moslims kan een sleutel tot meer begrip liggen.’

Wat is het moskeebeeld van jongeren dan?

CB: ‘Veel moslims – waaronder wijzelf – gaan nu niet naar de moskee omdat geen enkele moskee bij ons past. Wat wij willen, en veel moslimjongeren met ons, is een moskee die we kunnen *customizen*, dat wil zeggen een uniform en flexibel gebouw waar religie en samenkomst centraal staan, maar waar we verder een programma op maat kunnen

samenstellen. Dat betekent dat er meerdere functies aanwezig moeten zijn, zoals *leisure* in de vorm van een lounge ruimte of een badhuis, maar ook opvang, kledinginzameling en onderwijs. In die zin is het eigenlijk geen nieuwe moskee, want van oudsher heeft de moskee altijd zo'n multifunctionaliteit gehad. Die zorgt voor levendigheid, maakt het gebouw exploitabel en geeft het tevens een plek in de maatschappij, net zoals de kerk dat met de voedselbank en daklozenopvang ook heeft.'

En zo'n multifunctioneel gebouw kan sleutel tot meer begrip zijn?

CB: 'We denken dat deze verandering in programma, als die op de juiste plek gebeurt en gepaard gaat met drempelverlagende en transparante architectuur, tot meer begrip en acceptatie kan leiden. De moskee krijgt dan immers een meer centrale en dienende rol in de wijk. Dat maakt dat ook niet-moslims, die zich nu soms storen aan de hoogte van de minaret of de vele mannen in djellaba – eens binnen komen kijken, of in ieder geval beter snappen wat zich in die moskee afspeelt. Zo ontstaan ontmoetingen en komen groepen die nu nog in wij-zij-termen denken, dichter bij elkaar. Dit is een logisch gevolg van de pluriculturele samenleving.'

Maar als er onder moslims behoefte is aan zo'n nieuwe moskee en jullie daar tevens de sleutel tot begrip in zien, hoe komt het dan dat die nieuwe moskee nog niet gebouwd is?

CB: 'Omdat ons voorstel nog een aantal stappen te ver is. De werkelijkheid – vooral die rondom de moskee – is complexer dan alleen het samenspel van vraag en aanbod. De moskee is een beladen onderwerp, waar zowel moslims als niet-moslims te pas en te onpas hun mening over geven.'

EE: 'Moskeebesturen hebben een flinke vinger in de pap. Zij zijn vaak blij dat ze na al die jaren eindelijk een eigen moskeegebouw kunnen maken! Veel van de moslims die tot voor kort de moskeebesturen vormden, zijn nog eerstegeneratie-immigranten en zitten midden in een emancipatieproces. Die eerste generatie bestond voornamelijk uit gastarbeiders met weinig financiële middelen. Die zijn zich gaan groeperen in stichtingen en zamelden zo geld in om een gebedsruimte in een gebouw te huren. Dan ging het om een leegstaande ruimte in een

kantoorgebouw, winkelcentrum of woning. Pas later – zo vanaf de jaren tachtig – gingen de stichtingen over voldoende financiële middelen beschikken om een eigen geloofsgebouw op te richten. Omdat de stichtingen vaak gekoppeld waren aan politiek-ideologische partijen in het land van herkomst – denk aan het Turkse Milli Görüs [een islamitische stichting met als hoofddoel het vestigen van een islamitische staat in Turkije, waarvan de aftakkingen in het Westen vooral opkomen voor de plaatselijke Turkse en islamitische minderheden, MD] – kozen ze vaak voor een herkenbare stijl met verwijzingen naar bepaalde glorie tijden of andere islamitische referenties, hier zien wij dan een kopie van een Turkse moskee. Door die stijl denken veel mensen dat er een “tsunami van islam” over ons land jaagt, terwijl het aantal moskeeën in absolute zin is gedaald. Veel nieuwe moskeeën worden gebouwd als vervanger van meerdere kleine gebedshuizen. De moskee is dus visueel prominenter aanwezig; het zit in de beeldtaal die de islam nu overal zo duidelijk doet manifesteren.’

CB: ‘De veranderde politieke situatie van de laatste jaren heeft daar natuurlijk ook aan bijgedragen. De identiteitspolitiek die Pim Fortuyn, Rita Verdonk en Geert Wilders hebben bedreven, heeft tot verharde standpunten geleid. Moslims mogen niet meer hun eigen bagage meenemen, maar moeten mee in het proces van speed-emancipatie. In de zoektocht naar en borging van de Nederlandse identiteit van de afgelopen jaren, hebben de moslims het onderspit moeten delven. Daardoor zijn ze in hun schulp teruggekropen en hun eigen identiteit ook weer duidelijker gaan manifesteren. Actie is reactie!’

De traditionele beeldtaal heeft dus niet alleen aangezet tot polarisatie, maar is er ook weer een reactie op. We snijden onszelf dus allemaal in de vingers.

CB: ‘De beeldtaal komt, zoals eerder gezegd, voort uit diepere gronden. De beeldopvatting van een moskeebestuur komt niet per se voort uit de wens tot provocatie of polarisatie. Desalniettemin botviert de ontstane polarisatie zich op zo’n gebouw en dat leidt tot nog meer angst en onbegrip. Er is een continue wisselwerking. Ik zie het ook bij jongeren: als ik oude foto’s van mijn broer en zijn vrienden bekijk, zie ik wat anders dan wat ik hier nu soms in Den Haag zie rondlopen. Waar mijn broer en

vrienden met trots een leren jas, zonnebril en Nike-schoenen droegen, lopen sommige groepen moslimjongeren nu met dezelfde trots in een djellaba rond. Volgens mij ontstaan zulke groepen niet uit zichzelf, maar worden ze geboren in een veranderende en verharde context. En doen ze de polarisatie uiteindelijk alleen maar toenemen, want het beeld van jongeren in djellaba leidt weer tot meer angst en onbegrip bij de andere groepen van de samenleving.'

Hoe die spiraal te doorbreken?

EE: 'Door te laten zien hoe diffuus en complex onze samenleving is en hoeveel overgangen er tussen die gepolariseerde groepen bestaan. Het kost echter tijd om mensen dat te laten beseffen. Nederland is al van een monocultureel model, dat uitgaat van op zichzelf staande etnische groepen, naar een multicultureel model, waarin af en toe uitwisseling plaatsvindt tussen die groepen, gegaan. Nu moeten we vanuit daar naar een pluricultureel model, waarin etniciteit in veel mindere mate een rol speelt, maar waarin het eerder gaat om leeftijd, educatieniveau en interesse. Zelf ondervind ik dat model al aan den lijve: ik ben zelf half-Nederlands en half-Turks, mijn vriendin is Surinaams, mijn vrienden zijn van Indonesisch tot Antilliaans. Wij zijn nauwelijks meer met etniciteit bezig.'

CB: 'Het is niet zo dat we die etniciteit vergeten of negeren, maar er spelen veel meer andere elementen mee. Zet mij naast een Turk die heel anders is dan ik, en zet mij naast een Nederlander die veel meer op mij lijkt. Geheid dat je me dan als Nederlander beschouwt. Bovendien: dé Nederlander bestaat net zomin als dé Turk.'

Het is dus wachten op de pluriculturele samenleving. Beschouwen jullie de poldermoskee [zie projecten achter in boek, MD] als een eerste stap in de goede richting?

EE: 'Ja en nee. Ja omdat we geloven dat de poldermoskee tot meer begrip en acceptatie leidt. Maar dat betekent niet dat we vanaf nu alleen nog maar poldermoskeeën moeten neerzetten. Ook de poldermoskee is niet zaligmakend, maar moet naast die andere traditionele moskeeën wel óók bestaan. Aan al die vormen is behoefte, of zoals Eric Roose ook stelt, de één z'n poldermoskee is de ander z'n heimweemoskee is de ander z'n

schuilmoskee. Het is maar net hoe je het bekijkt. Wel kunnen we constateren dat de moskee als bouwtype in Nederland een ontwikkeling doormaakt, net als bijvoorbeeld het theater dat in het verleden heeft gedaan. We kunnen de eerste punten van die ontwikkeling nu schetsen, maar kunnen de lijn dan nog niet doortrekken. Wat wij als ontwerpers hebben gedaan, is met de poldermoskee een mogelijk volgend punt voorbereiden. Dat punt is nu misschien nog vijf stappen te ver en wie weet wordt het nooit realiteit, maar het geeft wel een indicatie van waar we naartoe kunnen gaan. Door dat punt uit te werken tot een ontwerp, is veel discussie ontstaan. En die discussie is volgens ons hard nodig. We zien onszelf hierin dan ook eerder als maatschappelijke tolk, dan als ontwerper.'

CB: 'De eerste aanzetten tot de poldermoskee zijn ook al gegeven, onder anderen door de jongerenmoskee die op initiatief van Mohammed Cheppih in een oud kantoorpand in Slotervaart is verrezen. Deze moskee, die Cheppih ook "poldermoskee" heeft genoemd, biedt ruimte aan mannen en vrouwen door elkaar, heet nieuwsgierige niet-moslims welkom, huisvest verschillende andere organisaties en heeft een jong en gemengd bestuur. Vooralsnog lijkt de polderformule vruchten af te werpen. De volgende Cheppih zal een echte poldermoskee bouwen. Ondertussen hebben wij die dan al voorbereid, met alle obstakels en verbeterpunten van dien.'

Is een nieuw moskeeconcept wel de juiste sleutel om de polarisatie te verminderen? Liggen de oorzaken van de polarisatie niet op zo'n fundamenteel niveau dat ontwerpen nog lang geen zin heeft?

EE: 'We denken absoluut dat de polarisatie op fundamenteeler niveau moet worden onderzocht. Waar komt het "conflict der culturen" vandaan? Hoe heeft dit conflict en hoe hebben de afzonderlijke culturen zich ontwikkeld? Dan gaat het ook om de rol van ratio en emotie en het samenspel tussen individu en groep. We zijn zelf echter niet de aangewezen personen om zulke vragen te beantwoorden. Daarom hebben we verschillende specialisten, waaronder sociologen, gevraagd om vanuit hun eigen discipline een analyse voor de geconstateerde problemen ten aanzien van de moskee te leveren. Want: het startpunt van het boek is toch de moskee. We zijn zelf immers architecten en houden ons met de

fysieke ruimte bezig. Maar dat betekent niet dat we ons puur tot die fysieke ruimte willen beperken. We beschouwen de verandering van samenleving en moskee als parallelle processen die op elkaar inspelen. We denken dan ook dat een nieuw moskeeconcept de samenleving kan aanzetten tot verandering. En andersom denken we dat in een pluriculturele samenleving ook poldermoskeeën horen.’

Maar heeft een pluriculturele samenleving nog wel behoefte aan een moskee? Moeten jullie niet heel andere ontwerpen voorbereiden, zoals een pluricultureel plein, waar alle mensen samen kunnen komen?
EE: ‘De pluriculturele samenleving heeft natuurlijk tal van verschillende gebouwen nodig. Wat geloofsgebouwen betreft, denk ik dat er toch behoefte blijft bestaan aan een moskeegebouw, zoals er ook behoefte blijft bestaan aan andere geloofsgebouwen. Pogingen om religies samen te laten komen, zoals het universeel soefisme trachtte te doen, leidden in het verleden uiteindelijk toch weer tot een nieuwe religie, mislukking of vervlakking. Daar willen we ons niet aan wagen. We denken dat mensen toch behoefte houden om tijdens het gebed met gelijkgestemden samen te zijn en te kunnen discussiëren over het geloof. Bovendien kunnen veel moslims geen Arabische teksten lezen. Ze hebben de imam nodig als tolk en wijsgeer. De moskee biedt daar de ruimte voor. Daarom zijn we ook van mening dat de Nomadic Mosque van kunstenaar Azra Akšamija niet betekent dat er geen geloofsgebouwen meer nodig zijn. Wel denken we dat de moskeeën, gebaseerd op basisprincipes, opener zullen zijn en dat moslims behalve in de moskee, nog in tal van andere settings met weer andere gelijkgestemden samen zullen komen. In de pluriculturele samenleving is het geloof immers niet meer zo bepalend in identiteitsvorming als het nu is.’

In het verleden zijn ook door kerken diverse vernieuwingspogingen gedaan om jongeren en latent gelovigen weer een plek te geven om hun geloof te belijden. Dat resulteerde in nieuwe, opener kerken met een veelzijdig programma. De doelgroep bleef echter weg. De enige nieuwe kerken die nu nog verrijzen, staan op de Biblebelt en hebben een traditionele vormtaal en dito programma. Waarom zou het de moskee anders vergaan?

CB: ‘Nogmaals, we hebben niets tegen traditioneel vormgegeven geloofsgebouwen. We geloven in locatiespecifieke ontwerpen. Als er op de Biblebelt alleen christenen wonen die behoefte hebben aan traditionele kerken, dan is dat prima. Wel denken we dat op andere plaatsen, waar de gebruikers meer divers zijn, ruimte voor vernieuwing moet bestaan. Er is momenteel één kerk die nog veel jongeren trekt, en dat is de evangelische. Die kerk is begonnen in sportzaaltjes en andere gebouwen en heeft steeds veel ruimte geboden aan vernieuwing. Daar rappen ze nu zelfs tijdens de dienst!

Als de moskee dus op tijd weet te vernieuwen en er in ieder geval naast de traditionele moskeeën, op de juiste plekken een paar transparante, uniforme, multifunctionele en flexibele geloofsgebouwen ontstaan, zijn we wat ons betreft al op de goede weg. Dan hebben we de behoefte van de jongere generatie in ieder geval beantwoord. Want die behoefte is oprecht aanwezig!’